

A kötelezpéldányok és a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások

Az együttműködési törekvésekből és a konvergencia-jelenségből adódó fejlemények

Giuseppe Vitiello

1. Bevezetés

Az eddigiekben a kötelezpéldányoknak és a nemzeti bibliográfiai szolgáltatásoknak a történetét paradigmaváltások és attitűd-változások alakították. A jelenlegi paradigma a kötelezpéldányok törvényi szabályozásának céljaként az egyes országokbeli nemzeti írott örökség megőrzését és a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások biztosítását jelölte meg. A nemzeti bibliográfiai szolgáltatásokat az üzleti tájékoztatás egyik válfajának tekintik, amelyek a bibliográfiai ügynökségek számára lehetővé teszik, hogy a globális információpiacon a gazdaság egyik szereplőjeként jelenjenek meg. A konvergencia-jelenségek, valamint a kereskedelmi jellegű elektronikus tartalom és információ növekvő szerepének fényében a kötelezpéldányok beszolgáltatásának és a nemzeti bibliográfiai szolgáltatásoknak hangsúlyozniuk kell kulturális szerepüket azáltal, hogy biztosítják a tartalomhoz való hozzáférést, valamint

az arról való tájékoztatást, különösen akkor, ha a tartalom magas kulturális értékkel, de csekély kereskedelmi befolyással bír (1. számú ajánlás).

2. A kötelezpéldányok

A kötelezpéldányok törvényi szabályozása nem helyettesítheti a megfelelő kormányzati könyv- és információs politikát. A kötelezpéldány céljait, mint a könyvtári gyűjtemények gyarapítása, a statisztika vagy a könyvcseré – amelyeket az IFLA-UNESCO 1981-es kiadványa, *A kötelezpéldányok törvényi szabályozásának útmutatója (Guidelines for legal deposit legislation)* is felsorol – nem szükséges ösztönözni (2. számú ajánlás). Ennélfogva a beszolgáltatott dokumentumok példányszáma, amely Közép- és Kelet-Európában különösen magas, legyen kevesebb, legfeljebb öt példányt kell szolgáltatni (3. számú ajánlás).

Túl sok az olyan, a nyomtatott médiumra kiterjedő kötelezpéldány-jogszabály, amely csak a nyomtatott dokumentumoknak tulajdonít kulturális értéket. Az új környezetben, amely a kulturális szféra sokféleségén és a kulturális tartalmak előállításának és terjesztésének sokszínű formáin alapul, ez a leszűkítő megközelítés nem megfelelő (4. számú ajánlás). Az Európa Tanács *Az audiovizuális kulturális örökség megóvásáról (Council of Europe draft convention for the protection of the audio-visual heritage)* szóló egyezménytervezete arra ösztönözhet, hogy a kötelezpéldány-szolgáltatást valamilyen nem nyomtatott kiadványra is kiterjesszék (5. számú ajánlás). Ez a megállapodás-tervezet újszerű az általa javasolt megoldásokat tekintve: a kötelező és az önkéntes példány-beszolgáltatás, továbbá a teljes körű és a szelektív gyűjtési elvek közötti választás lehetőségét is felkínálja. Az ajánlásokkal együtt, amelyek megtalálhatók az Európai Bizottság által kiadott *Jelentés az elektronikus kiadványok tartós megőrzésére szánt gyűjteményeiről (Report on deposit collections of electronic publications)*, a kötelezpéldányok számbavételének olyan modelljeit sugallhatja, amelyek már az elektronikus kiadványokra is kiterjednek (6. számú ajánlás).

A kötelezpéldányok kérdése ebben a megnövekedett körben és terjedelemben nem maradhat csupán a nemzeti könyvtárak kizárólagos ügye; szükséges, hogy szakosodott, együttműködésre kész megőrző intézmények foglalkozzanak vele. Az együttműködési modelleket is behatóan elemezni és bátorítani kell (7. számú ajánlás).

A telekommunikáció, az audiovizuális és a kiadói szféra közti konvergencia elmosza a határokat a dokumentumok különböző kategóriái között. E jelenségnek – az előállítók sokféleségében és számában tapasztalható növekedéssel és az újabb szereplők megjelenésével egyetemben – még inkább ösztönöznie kell a kooperációt, ami esetleg a kötelezpé-

dány-politikát befolyásoló nemzeti testületek megalkotását is eredményezheti (8. számú ajánlás).

Az elektronikus dokumentumok szabad forgalmát érintő korlátozások azzal a veszéllyel járhatnak, hogy „halott” nemzeti gyűjtemények jönnek létre: olyan megőrzést szolgáló raktárak, amelyek a nyilvánosság számára nem hozzáférhetőek. A használatba adást mint célt – bizonyos feltételek mellett és az érvényes szerzői jogi törvénnyel összhangban – pontosan kell megfogalmazni a kötelezpéldány-szabályozás során (9. számú ajánlás). A *Könyvtáraknak a modern társadalomban betöltött szerepéről (Report on the the role of libraries in the modern society)* szóló jelentés, amelyet az Európa Parlament 1998 májusában adott ki, nyomatékosan hangsúlyozza a kötelezpéldányokra vonatkozó egyezményeket, és azt javasolja, hogy az államok törekedjenek a dokumentumok gyűjtésének, megőrzésének és feltárásának aktív politikájára, tekintet nélkül a dokumentumok megjelenési formájára (10. számú ajánlás).

Igen sok gondot okoz az, hogy a kormányok lemondani látszanak a megfelelő kulturális politikát illető felelősségükről; ez az „el nem kötelezett” magatartás olyan negatív tendenciákat eredményezett, mint például a könyvtári szolgáltatások növekvő mértékű kommercializálódása. A kormányoknak jobban oda kellene figyelniük az ilyen tendenciák következményeire, hiszen ezek korlátozzák az információk nyilvános használatát, csökkentik az állampolgárok megfelelő oktatáshoz jutásának esélyegyenlőségét, és növelik a technológiai jártasság és az információellátás különbségeit a népesség különböző rétegei között (11. számú ajánlás).

Az elektronikus kiadványok kötelezpéldány-szolgáltatására még nem született megfelelő technikai megoldás. Míg az offline kiadványok összegyűjtése nem okoz semmiféle nehézséget, eltérőek az álláspontok az online kiadványokat illetően. Ezeket a nézeteket a következőkben összegezzük:

- ☉ az online kiadványokról való tájékoztatás és az azokhoz való kapcsolódás, a kiadványok gyűjtése nélkül;
- ☉ olyan gyűjtési politika, amely válogatáson alapul;
- ☉ teljességre törekvő gyűjtési politika, amely elektronikus keresésen és tároláson alapul. (Itt még további kutatásra és vizsgálódásra van szükség, mert nem zárható ki, hogy a leginkább becsúszó törekvések a legkevésbé költségesek, és hogy a kivitelezési megoldást maga a technológia nyújthatja. (12. számú ajánlás)

Az Európa Parlamentnek a könyvtárak szerepéről szóló jelentése világosan kimondja, hogy képtelenség az információhoz való jogot egy licenz beszerzésétől függővé tenni. Mindenesetre ez az a gyakorlat, amely át fogja alakítani az előállítók és a kulturális intézmények közti kapcsolatok jellegét, amelyben az utóbbiak feladata az elektronikus tartalom, illetve az ahhoz való hozzáférés biztosítása lesz. A nemzeti megőrző intézmények, melyek gyakran maguk is az elektronikus könyvtári hálózatok jelentős tartalomszolgáltatói, olyan helyzetben vannak, hogy tárgyalni képesek az elektronikus tartalom beszerzésének jogairól egy-egy ország könyvtárainak az érdekében. Ennélfogva a kötelempéldány kiváló eszköze lehet azon eljárások bővítésének és harmonizációjának, amelyek az elektronikus információkhoz való nyilvános hozzáférést érintik (13. számú ajánlás).

3. A nemzeti bibliográfiák

Barbara Bell méltatta a nemzeti bibliográfiák kiemelkedő kulturális szerepét, hiszen azok egy-egy ország kiadványainak számbavételével egy ország kultúrájának a tükröi (*Annotated guide to current*

national bibliographies. Saur, 1998). Ezt a nézetet nem mindenki osztja: Michèle Lenart például csak a gyorsan fejlődő információs ipar egyik termékének tekinti (*Modèles pour la fourniture de services bibliographique en Europe, Commission européenne, 1996*).

A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások elé hagyományosan három alapvető célt szoktak kitűzni. Az első a könyvtárak gazdaságos katalogizálási tevékenységének a támogatása, a második a könyvtárak állománygyarapítási tevékenységének a segítése, a harmadik a dokumentumszolgáltatás érdekében folytatott információkeresés és visszakeresés támogatása. Ezek a célok ma is érvényesek. Napjainkban viszont folytonosan változik az a környezet, amelyben ezeket a célokat meg kell valósítani.

A bibliográfiai információs rendszerek és az információ-előállítók közti kölcsönös együttműködési formák (a nemzeti bibliográfiák, a books-in-print-katalogusok, valamint a könyvtári hálózatok közötti kapcsolatok) még mindig kezdetlegesek. Az Európai Bizottság fent említett jelentése az európai bibliográfiai szolgáltatások modelljeiről rámutat arra, az előállítók együttműködés helyett versenyeznek egymással, vagy tudomást sem vesznek egymásról. Azokat a kormányokat, amelyek nem igazán ismerik fel a bibliográfiai információk gazdasági értékét, ösztönözni kellene arra, hogy biztosítsanak elsőbbséget elterjedésüknek, és hogy készüljenek megfelelő nemzeti és nemzetközi modellek a bibliográfiai szolgáltatások fejlesztéséhez (14. számú ajánlás).

A nemzeti bibliográfiai szolgáltatásokat az együttműködési perspektíva szellemében kell átszervezni, különösen azokban az országokban, ahol nagy számban jelennek meg kiadványok. Az átszervezésnek az értékalkotás modelljéhez igazított minőségellenőrzés alapelveit kell követnie, azaz a bibliográfiai információk létrehozásának és terjesztésének a művelti sorrendjében való vizsgálatát: a kötelempéldány-nyilvántartást és -reklamálást, a katalogi-

zálási részleg feladatait, a rekordok elkészítését és a marketinget (15. számú ajánlás).

3.1 A nemzeti bibliográfiai ügynökségek szervezeti kérdései

A legtöbb nemzeti bibliográfiai ügynökség a nemzeti könyvtáron belül működik. Vannak azonban eltérő megoldások is: Dániában például egy magánkézben lévő központ, a *Danske Bibliotekscener* (Dán Könyvtári Központ) végzi a bibliográfiai számbavételt, kiadja a nemzeti bibliográfiát, és fejleszti a tudományos, közművelődési és iskolai könyvtárak közös bibliográfiai rendszerét, a DANBIB-et.

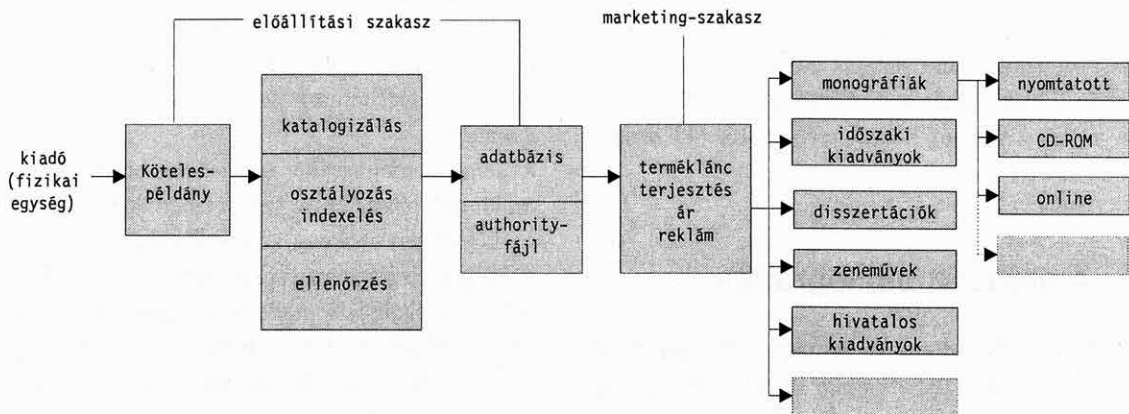
3.2 A nemzeti bibliográfiai szolgálatok tevékenysége és marketingje

A nemzeti bibliográfia rekordjainak az elkészítése a rekordok futószalagon történő előállításának is felfogható: ahol adatkezegek haladnak műveletről műveletre (kötelesempéldány-regisztráció és reklamá-

lás, katalogizálás, ellenőrzés, szerkesztés). A kooperációs modellben – amelyben nemcsak a könyvtárak kapnak helyet és a magánszektor is megjelenik – ez a lineáris modell módosul. Az ésszerűsítésre is történtek kísérletek; két megoldás hozott eredményt a gyorsaság és a minőség terén: a) a munkafolyamatok specializáció általi szétválasztása, és b) valamennyi feladat egyetlen személyre osztása. (Külső résztvevők bekapcsolása esetén a teljesítményt gondosan fel kell mérni, mégpedig olyan paraméterek alapján, amelyek között szerepel legalább a katalogizálás költsége, az információfeldolgozás átfutási ideje, a kooperációs lehetőségekből adódó költségmegtakarítás és a nemzeti bibliográfiai termékek marketing-elemeinek alapvető összetevői. 16. számú ajánlás.) (1. ábra)

Gondosan elemezni kell tehát a kooperációra törekvő nemzeti bibliográfiai szolgáltatások fejlődésének útjában álló akadályokat, és megfelelő megoldásokat kell találni. Amennyiben nem lenne világos, hogy a könyvtárak és a könyvkereskedelem között a bibliográfiai információk tekintetében milyen a feladatmegosztás, ahogy az némely közép- és kelet-európai országban tapasztalható, akkor ad hoc irányelveket kell készíteni (17. számú ajánlás).

1. ábra: A nemzeti bibliográfiák

3.3. A Nyugat-Európában jelenleg működő modellek: az Európai Bizottság tanulmánya

Az Európai Bizottság már többször említett 1996-os tanulmánya vizsgálta az egyes országok megoldásait, és végül egy cselekvési tervet vázolt fel. A piaci szereplőket is alaposan elemezte:

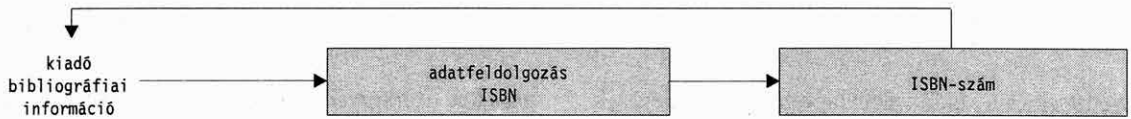
- a nemzeti könyvtárakat (illetve az ott működő bibliográfiai ügynökségeket),
- a könyvszakmát (a kiadók és/vagy könyvkereskedők egyesületeit, vagy azokat a dinamikus ki-

adókat, amelyek a books-in-print-katalógusért felelősek),

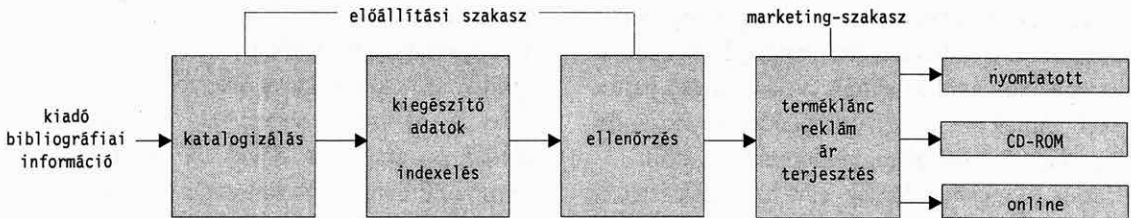
- az ISBN-irodákat és
- a központi katalógusokat (amelyek általában csupán bibliográfiai adatokat szolgáltatnak, de bizonyos körülmények között katalogizálási rekordokat is képesek szállítani). (2., 3., 4. ábra)

A kooperáció kétféle előállítási módot feltételez; az egyik az, amikor a könyvszakma bevezeti a kiadásra váró kiadványok számbavételét, amelynek a rekordjai a nemzeti könyvtermést alkotják. Ez ott jellemző, ahol a nemzeti bibliográfiai ügynökségek

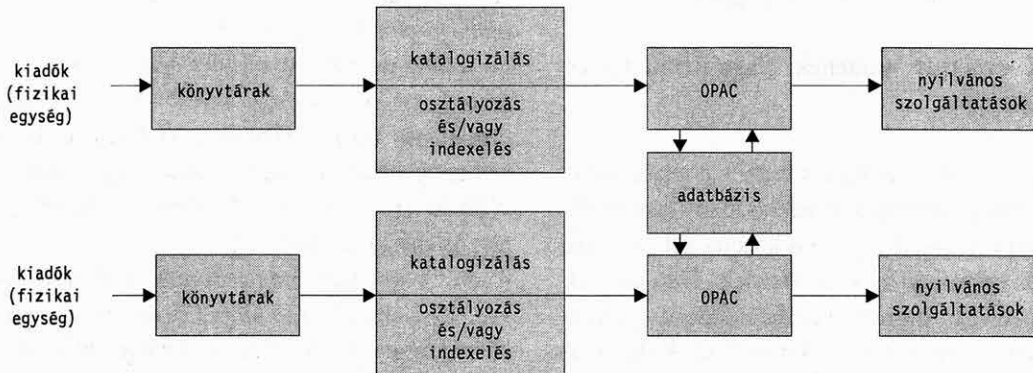
2. ábra: Az ISBN Iroda

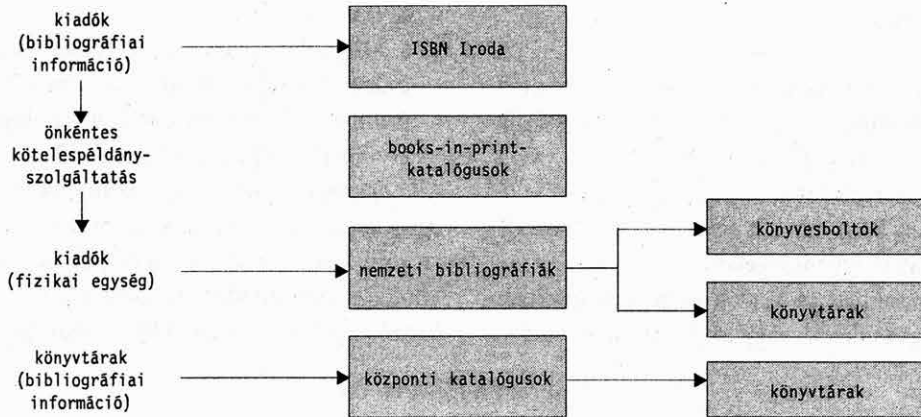
3. ábra: A books-in-print-katalógusok

4. ábra: A központi katalógusok

5. ábra: Dánia

átfutás: 4 hét

erőtlenek és a kiadók akár helyettesíteni is képesek őket. A másik esetben a nemzeti bibliográfiai ügynökségek olyan külső információkat vesznek igénybe, amelyeket vagy a könyvszakma, vagy más könyvtárak szolgáltatnak, és az ügynökség ezeket integrálja saját adatbázisába. (Ez folyik azokban az országokban, ahol az elmúlt években külső partnereket vontak be az együttműködésbe: Hollandiában, Nagy-Britanniában, Svédországban, stb.).

Ezekon túlmenően létezik egy harmadik eset is, amikor a bibliográfiai információk szolgáltatásában az ügynökség játssza a vezető szerepet, és kiszolgálja mind a könyvtárakat, mind a könyvszakmát: ilyen csak egy van, Finnországban.

3.3.1 Kompetitív modellek: Nagy-Britannia és Franciaország

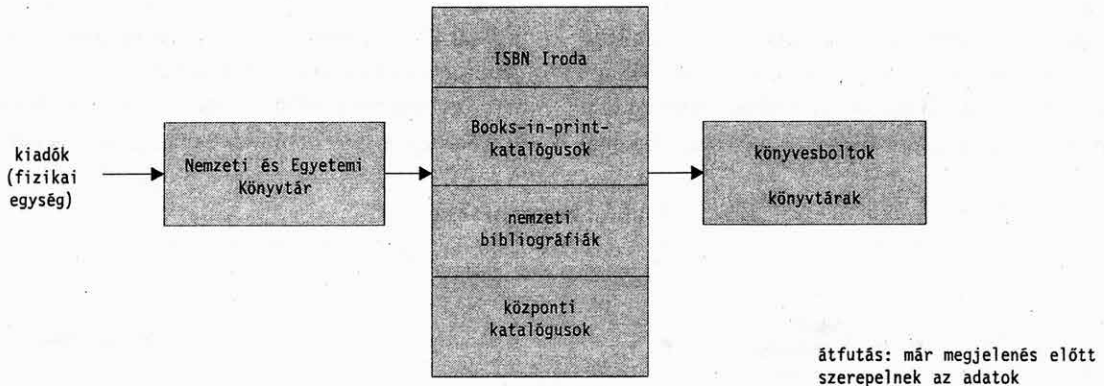
Az angol nyelvű publikációk hatalmas piaca miatt a bibliográfiai rekordok előállításában részt vevők is többen vannak; más és más közönséget céloznak meg, de egymással is versenyeznek. 1990-es évek elején a British Library megállapodott az öt, kötelepéldányra jogosult könyvtárral, hogy közösen állítják elő a bibliográfiai rekordokat, s a beküldött

tételeket beérkezésük után már hozzáférhetővé teszi elektronikus formában (Copyright libraries shared cataloguing project, 1993). A rekordok közzététele – a könyvtárak szerint – két naptól két hónapig terjedően késett.

A könyvszakmából többen is jelen vannak a bibliográfiai adatok piacán, és sikerrel veszik fel a versenyt a nemzeti könyvtárral. A legrégebbi a *Whitakers*, amelynek *Books in Print*-jében valamennyi Európában kiadott angol nyelvű kiadvány szerepel (kapcsolatot tart az amerikai Bowkerrel és az ausztrál Thorpe-pal is). A többi versenytárs a *Book Data*, egy magáncég, amelyik angol könyveket terjeszt külföldön, és egy újabb szereplő, a *Bibliographic Data Service* (BDS), amely a könyvtárakat látja el. Emellett a Szatec és az OCLC is szállít rekordokat könyvtárközi kölcsönzés és dokumentum-ellátás céljára. (Ebben a szabadpiaci környezetben gyorsan változik minden: egy időben a *Whitakers*-re bízta a British Library a CIP-szolgáltatást, jelenleg ezt a BDS végzi.)

A másik színhely Franciaország, ahol ugyancsak verseny alakult ki a fő szereplők között: a nemzeti könyvtárban szerkesztik a *Bibliographie de la France*-t, a kiadók és könyvkereskedők egyesülete

6. ábra: Finnország

pedig az *Electre*-et, a books-in-print katalógust adja ki. Mind a kettő minőségi rekordokat állít elő, és mind a két területet, vagyis a könyvkereskedelmet és a könyvtárakat is megcélözzák. Az *Electre* rekordjai gyorsabbak: általában csak egy hónapot késnek, míg a nemzeti bibliográfiái három hónapos késéssel jelennek meg, de az utóbbiak pontosabbak. Paradox módon mindkettőt közpénzekből tartják fenn.

3.3.2 A kooperációs modell: Dánia, Finnország, Hollandia, Németország és Svédország

Dániában a nemzeti bibliográfia magánkézben van; a Dansk Bibliotekscenter a kulturális minisztériummal kötött szerződés alapján végzi tevékenységét. Nincs kapcsolat közte és a *Faelles Lager Katalog* között, amelyet a kiadók és könyvkereskedő egyesülete ad ki. A books-in-print-kiadvány adatai mind formátumukat, mind minőségüket tekintve eltérnek a nemzeti bibliográfiától. A DBC katalógizálói inkább előlről kezdik a munkát, mintsem hogy átdolgozzák azokat. A kiadók viszont érdekeltek a nemzeti bibliográfiában, hiszen az ő termékeiket tartalmazza, ezért kiadványaikból egy plusz-példányt küldenek a DBC-nek, mielőtt még azok megjelenének. (5. ábra)

Finnországban a kiadók és a könyvtárosok együttműködése további integrációhoz vezetett. A nemzeti könyvtár ellátja a nemzeti bibliográfiai ügynökség, az ISBN-iroda funkcióját, és szerkeszti a számítógépes központi katalógust is. Ezen túlmenően a könyvkereskedők központi ügynökségével fennálló szoros kapcsolat nyomán a könyvek 50%-ának adatai már a megjelenés előtt szerepelnek a nemzeti bibliográfiában. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a könyvek adatai a nemzeti bibliográfiában legfeljebb egy hét késéssel jelennek meg, ezért nincs szükség a CIP-re. (6. ábra)

A német nemzeti bibliográfia rendszere is kooperáción nyugszik. A második világháború óta részt vesz a (Német) Könyvkereskedők Egyesülete (Börsenverein) a nemzeti könyvtár vezetésében, és világos feladatmegosztás alapján tevékenykednek. A *Deutsche Nationalbibliographie*-t a nemzeti könyvtár készíti, de az egyesület adja közre, amely a *Verzeichnis lieferbarer Bücher*-nek is a kiadója. (Az együttműködés a CIP-adatokra is kiterjed.) Az adatok közreadása két-három hónapos késéssel történik. (7. ábra)

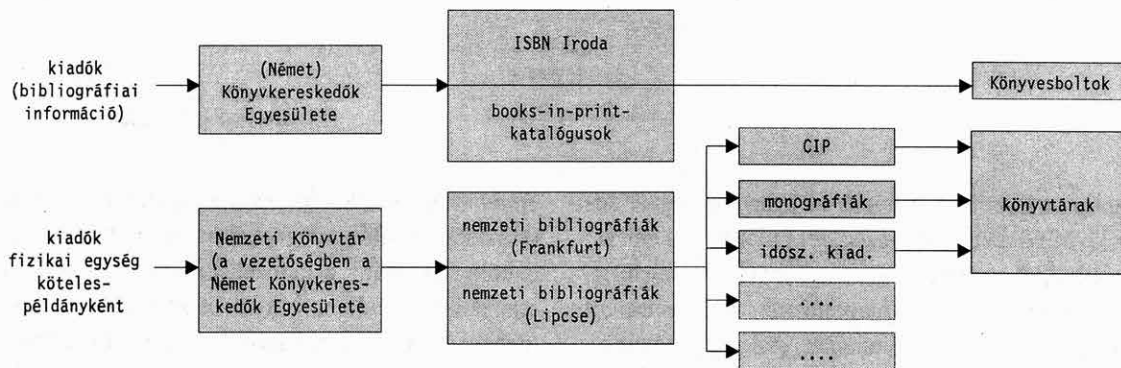
A holland kooperációban minden szereplő részt vesz. A kötelespéldány-szolgáltatás önkéntes alapon történik, mégis 96%-os! A kiadványokat a *Nederlands Bibliografisch Centrum*hoz (NBC) kül-

dik, amely a bibliográfiai adatokat állítja elő a kurrens nemzeti bibliográfia számára. Az NBC vezetőségében ott vannak a Királyi Könyvtár, a holland könyvszakma mindkét egyesületének és néhány könyvtárnak a képviselői. A nemzeti bibliográfiát egy külső közreadóra bízták. A nemzeti bibliográfia

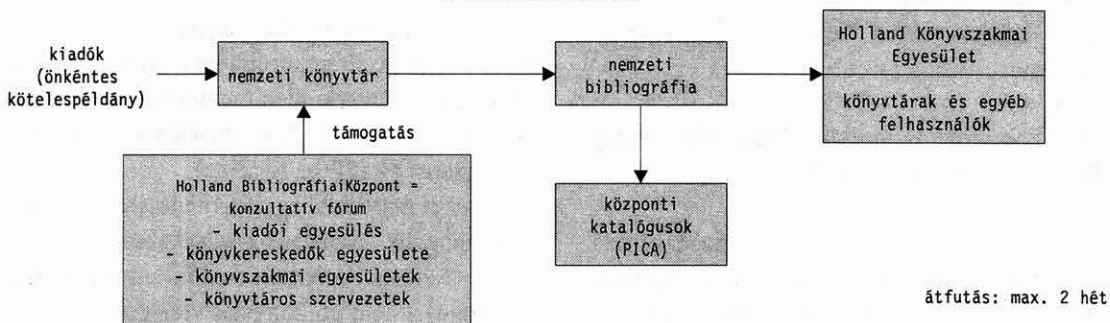
gépesítését azzal a szoftverrel végzik, amelyet a PICA, a központi katalógus készítője biztosít számukra. (Nem csoda, hogy a rekordok publikálása nem szenved késedelmet.) (8. ábra)

Svédországban a Királyi Könyvtár, a könyvszakma és a Seeling, a svéd books-in-print készítője közötti

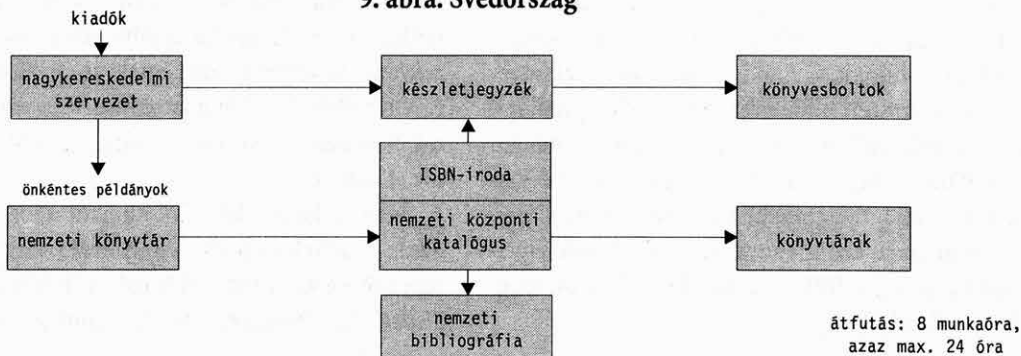
7. ábra: Németország

8. ábra: Hollandia

9. ábra: Svédország

együttműködés a kooperáció egy másik érdekes példáját kínálja. A Királyi Könyvtárban készül a LIBRIS-adatbázis, amely a nemzeti bibliográfiát is tartalmazza. A kiadók a kötelempéldányon felül egy további példányt is küldenek a Királyi Könyvtárba, a Seeling pedig a books-in-print-katalógus rekordjait küldi el, amelyeket ott kiegészítenek, és visszatartják a Seelingnek. (A folyamat legfeljebb huszonegy órát vesz igénybe.) (9. ábra)

3.4 A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások és a kooperáció lehetősége: akadályok és gátló tényezők

A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások sikerének titka a könyvszektor többi szereplőjével való szoros együttműködésben rejlik.

3.4.1 A nemzeti bibliográfiák kapcsolata a books-in-print-katalógusokkal a Baltikumban: az ismeretek kölcsönös hiánya

A függetlenség kivívása óta jelentős fejlődés ment végbe a térségben: felépült az új nemzeti könyvtár Észtországban, Lettországban a nemzeti könyvtár demokratikus eszmék központja, Litvánia pedig nagy léptekkel ésszerűsíti szolgáltatásait (teljes és számítógépesített a nemzeti bibliográfia, a UNIMARC-formátumot használják, és alkalmazzák az IFLA-szabványokat is).

A Baltikum nemzeti könyvtárainak presztízse és a kulturális életben játszott fontos szerepe arra ösztönözte az Európai Bizottságot, hogy a 'negyedik' modellt is felvázolja, vagyis azt, amelyben a bibliográfiai információk terén a nemzeti bibliográfiai ügynökségek viszik a vezető szerepet, és a könyvszakma is tőlük kapja a rekordokat.

A Szovjetunióban külön rendszerben helyezkedtek el a könyvtárak és a könyvszakma. Az összeomlás

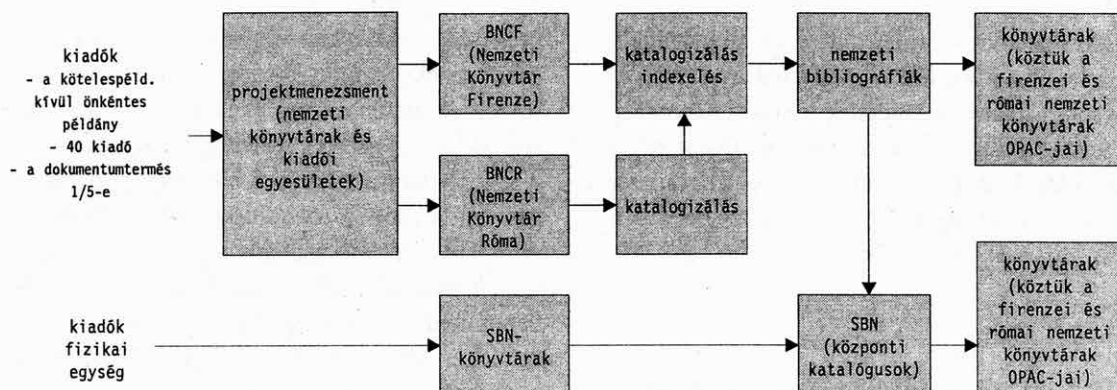
után a könyvszakma már nem tudott alkalmazkodni az új helyzethez; csak a Cseh Köztársaság, Lengyelország és Magyarország volt képes az elmúlt öt évben books-in-print-katalógust létrehozni (elsősorban az újonnan megalakult kiadói és könyvkereskedelmi egyesületek erőfeszítései nyomán).

A kísérlet tárgya a nemzeti bibliográfiai ügynökségek és a kiadók közös vállalkozásában létrehozandó books-in-print-katalógus volt, ami azután egy három szakaszból álló projektté fejlődött. Az elsőben a nemzeti bibliográfiákról és a books-in-print-katalógusokról rendeztek szemináriumot Strassbourgban; a másodikban olyan anyagokat fognak publikálni a szakemberek és a politikusok számára, amelyek javaslatokat tartalmaznak olyan bibliográfiai rekordok szolgáltatási stratégiáira, amelyek a kiadók szükségleteit elégítenék ki, míg a harmadik szakaszban a books-in-print-katalógusok projektjének anyagi támogatása lesz a cél azokban az országokban (Baltikum, Bulgária, Horvátország), ahol ez a nemzeti könyvtáron belül vagy könyvtárosok segítségével megvalósítható. (A megvalósíthatósági tanulmány a Baltikumban készült el, amelyben minden szóba jöhető mozzanatot meghatároztak.)

Az Európa Tanács projektjei abból indultak ki, hogy el kell kerülni a párhuzamosságokat a könyvtári és könyvszakma információs rendszerei között. A kelet-közép-európai országokban a könyvtárak járatosak a bibliográfiai információk feldolgozásában.

Litvániában olyan kooperációs modellt alakítottak ki, amelyben helyet kapott a kiadók egyesülete, a Nyílt Társadalom Alapítvány (OSI) és a nemzeti könyvtár bibliográfiai részlege; ezek alkották azt a kört, amelybe a kis- és nagykereskedőket is bevonták. A nemzeti bibliográfiai ügynökség hamarosan vezető szerepre tett szert az alapítvány támogatásával, és a books-in-print-katalógus nemrég meg is jelent (1999). A kritika sem maradt el, mivel az elsősorban a könyvtárak igényeire volt tekintettel, és

10. ábra: Olaszország - EDIFICARE-projekt

átfutás: 3 hónap

nem a könyvszakma szükségleteit vette figyelembe. A könyvszakma azon kezdeményezése, hogy speciális adatbázisuk rekordjait fésüljék össze a nemzeti bibliográfiáival, bizonyára visszhangra talál majd, hiszen ezáltal a BIP-katalógusban feldolgozott kiadványok köre is bővíthet.

A többi kelet-európai országban – ahogy ez jellemző világszerte – sincsenek a nemzeti bibliográfiai ügynökségek szoros kapcsolatban a könyvszakmával. Nem érzékelik igazán, hogy a könyvszakmánál gyors információra van szüksége; számára a bibliográfiai információk a könyvek megrendelését szolgálják, és nagyon fontos adat a könyv ára és a kiadó címe is. A kivételt Lettország jelenti, ahol a könyvkereskedők egyesülete belevágott a books-in-print-programba, és feldolgozta a legnagyobb könyvkereskedő által szolgáltatott adatokat (1998). A horvátországi fejlemények is reményekre jogosítanak: a megjelenés előtt álló books-in-printnek kedvező visszhangja volt a könyvszakmában; tisztázták a nemzeti könyvtár és a kiadói egyesület szerepét, valamint a bibliográfiai információk jellemzőit. Noha a nemzeti könyvtár nem tudott a kiadásra vállalkozni, kiírta a tendert a magánszektor számára.

3.4.2 Az olasz EDIFICARE-projekt

Az EDIFICARE-projektben 1992/93-ban a firenzei és a római nemzeti könyvtár vett részt, az a két könyvtár, amelyek 1991-ig Európa legrosszabb nemzeti bibliográfiai szolgáltatását nyújtották. A kultuszminisztérium mégis úgy határozott 1994 végén, hogy a projekt csupán az elektronikus publikálás terén folytatódjék. Félbeszakadt tehát a kísérlet, amely évente több mint 800 ezer eurós (kb. 200 millió forint) – *A ford. megj.*) megtakarítást eredményezett.

1886 óta ez a két könyvtár osztozik a kötelespéldány-megőrzésen. A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások átszervezésére 1991-ben került sor az Európai Bizottság támogatásával elkészült tanulmány nyomán. A tények lehangolóak voltak: 700 napba telt a kötelespéldányok beszolgáltatása, egy rekord elkészítésének költsége pedig 130 ezer lírába (17 155 forintba! – *A ford. megj.*) került.

Az átszervezést egyrészt a könyvkereskedelemmel való együttműködésre alapozták; azoknak a kiadóknak postai kedvezményt biztosítottak, amelyek a kötelespéldányon felül példányokat küldtek a két könyvtárnak, másrészt a feldolgozást egy séma

alapján megosztva végezték el Rómában és Firenzében.

Az egyéves kísérleti szakaszt követően (4000 tétele, az éves gyarapodás 1/5-én végeztek méréseket) a katalogizálás időtartama 90 napra csökkent, a költségek pedig harmadára estek vissza. (10. ábra) Ezután az lett volna logikus, ha a projektet a kísérletbe bevont negyven kiadóról (az 1%-ukról, amely viszont a kiadványok 20%-át jelenti) a kiadók zömére kiterjesztették volna, de ehelyett – minthogy a postai kedvezményeket már nem tudta biztosítani – a minisztérium félbeszakította a projektet, és egy másik modellel, a központi katalógussal, az SBN-nel kezdett kísérletezni, amely 762 könyvtárat fog össze, és csak melléktermékként állítja elő a nemzeti bibliográfiát. A két nemzeti bibliográfiai szolgálat által az SBN-adatbázisból megkapott rekordok aránya 50%-os. (11. ábra)

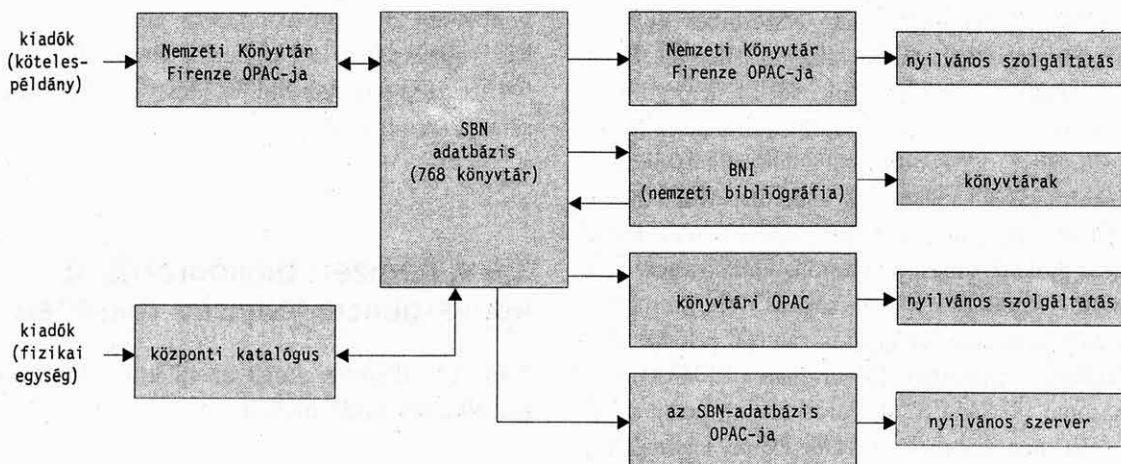
Ez a modell egyedülálló a maga nemében, hiszen kevés nemzeti bibliográfiai ügynökség készít rekordokat 762 könyvtár közreműködésével. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy az adatimport csak

megfelelő revízióval lehetséges, és nagyon időigényes (nem beszélve a kooperáció 'rejtett' költségeiről.) A beérkezett rekordok 80%-a bővítésre szorult, emiatt a nemzeti bibliográfiai ügynökség voltaképpen rekord-előállító helyett a központi katalógus 'tisztogatója' lett. Egyéb hiányosságok is fellelhetők az olasz modellben: lassan érkeznek be a kiadványok (200 vagy még több nap alatt), és mire a rekord megjelenik a nemzeti bibliográfiában, egy év is eltelik, továbbá az SBN-nel folytatott kooperáció nemhogy növelte volna a feldolgozott kiadványok körét, hanem azok száma még tovább csökkent (65%-ról 50%-ra).

A két nemzeti könyvtár közötti feladatmegosztás megoldatlansága és az SBN-adatbázis által biztosított adatok miatt itt inkább versenyről lehet beszélni, mintsem együttműködésről.

Ha a hivatalnokok nem akarnak változást, és akadályozzák a bibliográfiai információk előállítóinak költségkímélő és ésszerű együttműködését, mint ahogy az Olaszországban tapasztalható, az ilyen magatartást meg kell bélyegezni, és olyan nyomást

11. ábra: Az olasz nemzeti bibliográfiai szolgálat - a jelenlegi helyzet

átfutás: 200 nap (a megjelenéstől a beérkezésig) + 3 hónap

kell gyakorolni a kormányra, hogy biztosítani lehessen a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások optimális fejlesztését (18. számú ajánlás).

3.4.3 Munkamegosztás Spanyolországban: a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások mint a kulturális identitás speciális esetei

A spanyol nemzeti bibliográfiai szolgáltatások helyzete aligha érthető a kötelezpéldány-szolgáltatás rendszere nélkül. 1957-ben Spanyolországban regionális irodákat hoztak létre, a régió kiadói pedig öt-öt kötelezpéldányt szolgáltatottak be: ebből hármat továbbítottak Madridba, kettő pedig a régió könyvtáraiba került. (A helyi szabályozás nyomán több példány bekérésére is mód nyílt, így Katalóniában például négy könyvtár is részesül kötelezpéldányban.) Az irodák hálózata nem követte a kiadók földrajzi megoszlását, hiszen legtöbbjük Madrid és Barcelona térségére koncentráldik. (A katalán kiadványtermés a fele a teljesnek, míg Andalúziában csak 6500 mű jelenik meg évente.)

Az 1978. évi spanyol alkotmány autonómiával ruházta fel a régiókat; a legtöbb központi könyvtárat is létesített, amelyek nemzeti könyvtári funkciókat látnak el (megőrzik a régióban publikált dokumentumokat, kötelezpéldányban részesülnek és azok alapján regionális bibliográfiát készítenek). A következmények nem lebecsülendők a nemzeti bibliográfia szempontjából: a madridi Biblioteca Nacional mellett még kettőben állítanak elő bibliográfiai rekordokat, a katalán és az andalúz nemzeti könyvtárban. Elméletileg az együttműködés adott lenne, de a gyakorlat más: a kulturális különbségek, valamint a régiók és a főváros sajátos viszonya mellett ennek technikai akadályai is vannak, például a különböző formátumok. (Madridban a USMARC-hoz hasonló IBERMARC-ot, Barcelonában pedig a UKMARC-hoz közelálló CATMARC-ot használják.) Bár 1995-ben keret-megállapodást kötött a két intézmény, a kooperáció kialakítása csak lassan ha-

lad. Az andalúziai nemzeti könyvtárral semmilyen együttműködés sincs, pedig ugyanazt a rendszert használják, mint Madridban.

3.4.4 Tanulni kell a hibákból

A három esettanulmány jól példázza, milyen akadályok és irracionális fejlemények gátolják a kooperációt. Az olasz nemzeti bibliográfia esetében elkerülhetők lennének a párhuzamosságok, és olcsóbb is lenne, ha optimalizálnák a római és a firenzei nemzeti könyvtár tevékenységét. Fel kell hívni a politikusok figyelmét arra, milyen alapvető a nemzeti dokumentumtermés feltárása a kutatás és az innováció szempontjából. Be kell ruházni a nemzeti bibliográfiai szolgálatokba, ha a gazdasági és kulturális szférát egyaránt szolgáljni akarják. Ha nem fejlődnek a döntési és pénzügyi autonómia irányába, jövőjük az információk elégtelen kezelésének (mint Olaszországban) vagy a regionalizmusnak (mint Spanyolországban) lesz a függvénye. A kooperáció tehát egy olyan lehetőség, amelyet ki kell használni. Amennyiben a nemzeti és a regionális könyvtárak szerepének tisztázatlansága miatt okozna nehézséget a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások hatókörének és terjedelmének világos megfogalmazása, mint ahogy azt Spanyolországban látni, útmutatókkal és ajánlásokkal kell segíteni a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások további fejlődését és tökéletesítését (19. számú ajánlás).

3.5 A nemzeti bibliográfiák a konvergencia-jelenség tükrében

3.5.1 A szakembereknek az új követelményekhez alkalmazkodniuk kell

Furcsának tűnhet, hogy a szakmai feladatkörökkel, profilokkal és kompetenciákkal foglalkozunk elő-

ször, de ez nagyon fontos, fontosabb, mint maga a technológia.

Az Európa Tanács ajánlástervezete az információs szakma két fő típusát különbözteti meg: az *információs szakembereket* (information professionals), akik közvetítenek az információt termelők, szolgáltatók, felhasználók és a technológiák között – hozzáértésük kulcsfontosságú –, valamint a *tudás-feldolgozókat* („knowledge workers” vagy „symbolic analysts”), akik az információs tevékenységre támaszkodva nagy értékeket hoznak létre és a feldolgozott tudást képesek új tartalmakba átformálni, átalakítani. Az ajánlástervezet ezeket négy általános kategóriába sorolja: tervezés és technológia, menedzsment és technológia, tartalom és technológia, terjesztés és technológia. Nem mindegyik profil releváns a nemzeti bibliográfiai ügynökségek munkatársaira, de a fenti négy kategória mindegyike rájuk illik.

A nemzeti bibliográfiai ügynökségeknek az új feladatokhoz és kihívásokhoz való alkalmazkodóképességét jól képzett és gyakorlott információs szakemberek beállításával kell megerősíteni, akik képesek értelmezni és úgymond képviselni a továbbított tartalmat. Az Európa Tanácsnak az új szakmai profilokra, valamint a kulturális szféra és intézményrendszer információs szakembereinek és tudás-feldolgozóinak szakképzettségére vonatkozó ajánlástervezete jelentheti azt a biztos fogódzót, amelynek alapján fel lehet vázolni a nemzeti bibliográfiai ügynökségekben dolgozók szakmai profilját és szakképzettségi követelményeit (20. számú ajánlás).

3.5.2 A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások feladatkörének bővülése

A nemzeti bibliográfiai szolgáltatásokat ezidáig olyan könyvtári szolgáltatásnak tekintették, amelyet az információhoz való jobb hozzáférés érdekében hoztak létre. A konvergencia-jelenség fényében azonban lehetségesnek tűnik, hogy feladatkö-

rük bővülni fog szignifikáns társadalmi és politikai célok elérése érdekében, de mindig is szolgáltatás-centrikusnak, nem pedig piacközpontúnak kell lennie.

A legfontosabb cél a közigazgatás által folytatott tevékenységek átláthatóságának a biztosítása: ez az állam és a társadalom közti korrekt és bizalmi viszony záloga. Az elektronikus és hálózaton elérhető nemzeti bibliográfiai szolgáltatások nem csak a hivatalos kiadványokról és nyilvántartásokról képesek információkat nyújtani, hanem terjeszteni is tudják ezek tartalmát, valamint kapcsolatot biztosítanak olyan nyilvános adatbázisokhoz, amelyekben ezek megtalálhatók. A közérdekű információk hatékony közvetítése révén a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások érvényre juttatják az állampolgároknak az információhoz való alapvető jogát; ezt a törekvést tehát mindenképpen bátorítani és támogatni kell (21. számú ajánlás).

A technológiaváltás nyomán egyre több közintézmény csak elektronikus formában adja közre kiadványait (vagy ingyenesen az Interneten, vagy egy külső szolgáltatóra bízják a közreadást, akik térítés ellenében teszik hozzáférhetővé ezeket; mindkét eset érdekes következményekkel jár a nemzeti bibliográfiára nézve).

Még egy következménnyel kell számolni: eddig a könyvtárak és a levéltárak közötti különbség és munkamegosztás az általuk gyűjtött anyag eltérő voltában rejlett. Elektronikus környezetben el fognak tűnni a hálózati bibliográfiai szolgáltatások és az elektronikus archívumok közti különbségek: kölcsönös kapcsolódásukat és lehetséges együttműködésüket ezért gondosan elemezni kell megvalósíthatósági tanulmányok és kísérleti projektek segítségével (22. számú ajánlás).

3.5.3 Az információ szabadságát a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások garantálják

A nemzeti bibliográfiák egyik fontos funkciója a magas kulturális értékkel bíró, de kereskedelmi ha-

szonnal nem kecsegtető kiadványok regisztrálása. A könyvszakmában lezajló koncentráció beszűkíti a független kiadók mozgásterét. Öt-tíz nagy kiadó állítja elő általában a hazai kiadványtermés 70%-át (így pl. Franciaországban, Olaszországban, Svédországban és az Egyesült Államokban is ez a helyzet). Ez a tendencia érvényesül a könyvkereskedelemben is (bár a rögzített árral védeni próbálják a kiskereskedőket). Azt lehet mondani, hogy a nagykereskedők által nem forgalmazott művek nem is léteznek, hiszen nem kerülnek ki a boltokba, így a közönséghez sem jutnak el, és ezáltal a kifejezés szabadsága szenved csorbát.

Az elektronikus tartalmak széles körű elterjedésének kereskedelmi korlátai még inkább szembeötlők a kommunikációs hálózatokon. Az lesz az igazi áttörés a nemzeti bibliográfiai ügynökségek számára, ha böngészőkkel (Microsoft Explorer, Netscape) és keresőgépekkel (Altavista, Yahoo, stb.) elérhető információkhoz is el tudják vezetni a használókat. A kommunikációs hálózatok megadják a demokrácia esélyét, mivel könnyű és gyors hozzáférést biztosítanak az elektronikus forrásokhoz. Az információs túlterhelés azonban elmosza ezeket az előnyöket. A hálózati nemzeti bibliográfiai szolgáltatások fejlesztésének ezért kettős célt kell szem előtt tartania: a nemzeti bibliográfiai szolgáltatásoknak speciális kapcsolatokat kell kiépíteniük a kulturális intézményekkel, továbbá hozzáférést kell biztosítani azokhoz a tudományos és kulturális jellegű kiadványokhoz, melyeknek igen csekély a kereskedelmi hatásuk. Az ilyen tevékenységek megerősítése ellensúlyozná a kulturális szféra egyre inkább tapasztalható kommercializálódását (23. számú ajánlás).

A jövő nagy kihívásait jelenti a nemzeti bibliográfia számára az olyan új szolgáltatások biztosítása, mint pl. a URL-címesték gyűjtése nemzeti szinten és meta-adatok közreadása. A cél az, hogy minden információs tényezőnek esélye legyen eljutni a maga közönségéhez. (A Dán Könyvtári Központ egyik

1997. évi projektje felsorolja azokat az ismérveket, amelyek alapján az elektronikus tartalmat feltáró rekord bekerülhet a nemzeti bibliográfiába; az egyik gyakorlati ismérv például, hogy a dokumentum nagyobb-e 6000 tipográfiai egységnél – függetlenül a tartalomtól. A honlapok közül csak azokat regisztrálják, amelyeket szervezetek, egyesületek, intézmények készítettek.)

Összefoglalva: az online környezetben a hálózaton elérhető nemzeti bibliográfiai szolgáltatások ébren tarthatják a kulturális identitást olyan tartalmak nyújtásával, amelyek nehezen forgalmazhatók a globális kontextusban, azaz a világ más részein. Ki kell egészíteniük azokat az információkat is, amelyeket a nagy keresőgépek nyújtanak, mivel azok keresőrendszere az angol nyelvhez igazodik, tehát nincs tekintettel a nyelvi és kulturális eltérésekre (24. számú ajánlás).

Tömörítette: Murányi Lajos

Megjegyzés

A tanulmányban a hivatkozott szakirodalmon kívül említett adatok azokból a válaszokból származnak, amelyeket a nemzeti bibliográfiai ügynökségek egy szűkebb csoportja adott egy kérdőívre. A szerző köszönetet mond fáradságukért az alábbi személyeknek: Randi Diget Hansen (Dansk Bibliotekscenter, Dánia); Grethe Jacobsen (Det Kongelige Bibliotek, Dánia); Ross Bourne (British Library, Egyesült Királyság); Irja-Leena Suhonen (Helsingin Yliopisto, Finnország); Josette Mouly (Bibliothèque Nationale, Franciaország); Kees van den Berg (Koninklijke Bibliotek, Hollandia); Akira Kado (Kokuritsu Kokkai Toshokan, Japán); Jacqueline Cosette (Bibliothèque nationale du Québec, Kanada); Berke Zsuzsanna (Országos Széchényi Könyvtár, Magyarország); Claudia Werner (Die Deutsche Bibliothek, Németország); Bendik Rugaas (Universitetsbiblioteket og Norges Nasjonalbiblioteket, Norvégia); Merola asszonynak (Istituto centrale per il Catalogo unico, Olaszország); Fernanda Guedes de Campos (Biblioteca Nacional, Portugália); Carmen Caro (Biblioteca Nacional, Spanyolország); Eve Tedenmyr (Kungliga Biblioteket, Svédország); Lidja Wagner (Narodna i Univerzitetna Knjižnica, Szlovénia).

A szerző címe: Giuseppe Vitiello, az Európa Tanács szaktanácsadója (elektronikus publikálás, könyv- és levéltári programok), Palais de l'Europe – Conseil de l'Europe, F-67075 Strasbourg, France

(tel. 0033 388 41 26 08, Fax: 0033 388 41 37 82, e-mail: giuseppe.vitiello@coe.fr)

A teljes tanulmány elektronikus változatát lásd: a <http://culture.coe.fr> és a <http://culture.coe.fr/elt/eng/eculiv0.0.html> címen.

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

NÍVÓDÍJ

1

9

9

8

/

9

9

A KÖNYVTÁRI FIGYELŐBEN MEGJELENT ÍRÁSOK SZERZŐI KÖZÜL AZ 1998-BAN ÉS 1999-BEN A SOKSZOR NEM KELLŐKÉPPEN ÉRTÉKELT ÉS ELISMERT „KIS” MŰFAJOK (REFERÁTUMOK, SZEMLÉK, TÖMÖRÍTÉSEK, KÖNYVISMERTETÉSEK) ÍRÓIT KIVÁNTUK DÍJAZNI. AZ EZEKET TARTALMAZÓ ROVATOKBAN PUBLIKÁLT KIMAGASLÓ SZÍNVONALÚ ÍRÁSAIKÉRT — A LAP TANÁCSADÓ TESTÜLETÉVEL EGYETÉRTÉSBEN — SZERKESZTŐSÉGÜNK **MOHOR JENŐNEK** ÉS **FUTALA TIBORNAK** ÍTÉLTE A KIVÁLÓ PUBLIKÁCIÓÉRT JÁRÓ (KF)NÍVÓDÍJÁT.

A NYERTESEKNEK GRATULÁLUNK ÉS TOVÁBBI SIKERES PUBLIKÁCIÓKAT KIVÁNUNK!

A SZERKESZTŐSÉG